

"Een soort heilige angst": Alexis de Tocqueville en de (Amerikaanse) democratie

A. Lammers

In 1918 publiceerde Johan Huizinga zijn *Mensch en Menigte in Amerika*, de neerslag van een college over de geschiedenis van de Verenigde Staten dat hij te Leiden had gegeven. Hij leek zich met dit boek te ontoppen tot een Nederlandse tegenhanger van Alexis de Tocqueville. In het voorwoord van *De la démocratie en Amérique* had deze geschreven: "Ik geef toe dat ik in Amerika meer heb willen ontdekken dan alleen Amerika. Ik heb gezocht naar een verschijningsvorm van de democratie, naar haar neigingen, haar karakter, vooroordelen en haar hartstochten. Ik heb haar willen leren kennen om te weten wat wij van haar kunnen verwachten of vrezen" (1). Exact dezelfde bewoordingen had Huizinga niet kunnen gebruiken, daarvoor was hij toch veel historischer gericht dan Tocqueville. Maar veelzeggend genoeg gaf Huizinga zijn boek als ondertitel mee: "Vier essays over moderne beschavingsgeschiedenis". Hij wilde daarmee aangeven dat *Mensch en menigte* niet slechts over Amerika handelde. Huizinga zag het Amerikanisme in Europa oprukken en hij probeerde met zijn essays in het reine te komen met wat er viel te verwachten of te vrezen van dat verschijnsel, dat even goed de Amerikaanse democratie of democratie in het algemeen kon heten.

Huizinga citeerde Tocqueville verscheidene malen in *Mensch en menigte*, en ook uit de opzet van zijn boek blijkt wel dat hij veel van zijn ideeën baseerde op die van zijn grote Franse voorganger. Hoofdstuktitels als "Individualisme en associatie" of "Staatszin en zakengeest" wijzen er op dat hij *De la démocratie* zorgvuldig had bestudeerd en zich Tocquevilles gedachtengoed had eigengemaakt. Natuurlijk zijn er ook andere invloeden te bespeuren.

Sociologisch Tijdschrift, jaargang 12, nummer 4, februari 1986

Veelvuldig duiken in zijn notenapparaat de namen op van bijvoorbeeld Charles Beard en Frederick Jackson Turner, historici die in de tijd waarin Huizinga Amerika bestudeerde opgang maakten. Zij en andere zogenaamde progressieve historici gaven de voorkeur aan de sociale en economische geschiedenis, en de scherpe conflicten die daar bij hoorden, boven de politieke of culturele. Huizinga, die meestal weinig gecharmeerd was van economische interpretaties, liet zich voor wat Amerika betrof gaarne bij de hand nemen door de progressieve historici. Een van de gevolgen daarvan was dat hij Tocqueville, bij al de bewondering die hij voor hem koesterde, enige malen op de vingers tikte. Niet in alle opzichten zou Tocqueville hebben blijk gegeven van een vooruitziende blik.

"Zou het niet zijn", schreef Huizinga, "dat Tocqueville te uitsluitend een politisch denker is geweest, te zeer nog opgegroeid in de school van Montesquieu, (...) en zonder genoegzaam besef voor de economische factoren?" (2).

In eerste instantie is men geneigd Huizinga gelijk te geven. Inderdaad staan er heel wat passages in *De la démocratie* waaruit zou kunnen worden afgeleid dat Tocqueville inzake economische factoren een blinde vlek had. Zonder nu de behoefte te gevoelen de Fransman tegen de Nederlander in bescherming te nemen - beiden kunnen heel goed voor zichzelf zorgen - constateer ik toch dat de grote Leidse denker geen gewag maakte van misschien wel één van Tocquevilles meest profetische hoofdstukken. Het is getiteld "Comment l'aristocratie pourrait sortir de l'industrie" en wijst in klemmend proza op de mogelijkheid dat een kleine groep ondernemers, gebruik makend van de "verwerktuigelijking van de gemeenschap" (Huizinga's woorden), zich zou gaan opwerpen tot een nieuwe klasse, een nieuwe aristocratie, die de grote meerderheid van de bevolking zou knechten en uitbuiten, erger dan ooit was gebeurd (3). Op grond van deze en andere uitlatingen heeft men Tocqueville wel eens een Marx avant la lettre genoemd (4). Afgezien van de vraag of dat een eretitel is kan in elk geval worden opgemerkt dat hij niet zo zuiver "politisch" was als Huizinga ons wil doen geloven.

Ieder heeft zijn eigen Tocqueville, hij is poly-interpretabel. Het ligt er maar aan waar men bij de bestudering van zijn boek de accenten wil leggen. Zoals Huizinga Tocqueville voornamelijk gebruikte om te waarschuwen tegen de "Amerikaanse" vervlakking en nivellering van de maatschappij waarin hij leefde, zo kunnen wij, één of twee generaties na hem, *De la démocratie* geheel anders lezen en begrijpen. Laat ik enige "politische" voorbeelden geven om te illustreren dat Tocqueville voor ons een anderssoortige relevantie en resonantie heeft gekregen dan voor Huizinga.

Tocqueville beweerde volgens Huizinga dat de Amerikaanse federale regering steeds verder verzwakte en dat de betekenis van de staten en nog kleinere politieke eenheden aanzienlijker werd (5). Het staat er wel degelijk bij de Fransman. Maar anderzijds beweerde Tocqueville ook dat de centrale regering in de VS, in vergelijking met die van alle andere federatieve staten uit de geschiedenis, het sterkst tot handelen bereid en bekwaam leek (6). Indien zich bijvoorbeeld een crisissituatie zou voordoen, zou deze tendens tot handelen volgens Tocqueville spoedig zichtbaar worden. Huizinga las daar, zo mag men voorzichtig opperen, overheen omdat de (Amerikaanse) omstandigheden waaronder hij schreef nog geen aanleiding gaven tot het accentueren van deze passages. Op het ogenblik dat hij zijn boek publiceerde, in 1918, waren de Verenigde Staten verwickeld in de Eerste Wereldoorlog; maar ruim tien jaar later zou de Grote Depressie boven Amerika losbarsten en daarop zou weer onmiddellijk een nieuwe wereldoorlog volgen. En juist in deze periode groeide de Amerikaanse federale regering tot voordien ongekende proporties uit, omdat men meende dat alleen de federale regering als redder in de nood kon optreden.

Indien men beweert, dat Tocqueville deze expansie van federale bevoegdheden niet had voorzien, heeft men toch sommige nuances van diens betoog gemist. Precies hetzelfde zou men kunnen zeggen over Tocquevilles beweringen met betrekking tot de uitvoerende macht. Ook aan dit instituut hechtte hij op het eerste gezicht weinig waarde. Maar tegelij-

kertijd maakte hij het voorbehoud dat de Amerikaanse grondwet de uitvoerende macht toch de ruimte liet veel sterker te worden dan zijn tijdgenoten voor mogelijk of wenselijk hielden.

"De wetten staan hem toe sterk te zijn", schreef hij over de president, "de omstandigheden houden hem zwak" (7). Indien de omstandigheden dus zouden veranderen, zou het presidentschap in de VS van geheel andere allure worden. Deze omstandigheden bracht Tocqueville in verband met Amerika's buitenlandse politiek. Telkens weer beklemtoonde hij de gezegende positie waarin de Amerikaanse republiek verkeerde: zelf steeds in kracht toenemend, werd zij niet bedreigd door agressieve of machtige buurstaten. Ongestoord konden de Amerikanen zich daarom wijden aan de openlegging en exploitatie van hun continent. Desondanks hield Tocqueville rekening met een eventuele betrokkenheid van Amerika bij buitenlandse oorlogen. En zodra die oorlog er kwam, zo voorspelde hij, zou het Amerikaanse volk zich als één man achter de president scharen en hem in staat stellen een praktisch eenhoofdig leiderschap uit te oefenen.

Het valt moeilijk te ontkennen dat de permanente internationale crisis, waar Amerika vooral na 1941 in verwickeld raakte, ertoe heeft geleid dat de uitvoerende macht is kunnen verworden tot wat sommigen een *Imperial Presidency* hebben genoemd, zulk een almachtig presidentschap dat dit op zijn beurt een bedreiging is gaan vormen voor de gezondheid van de democratie. Ik behoef in dit verband slechts de namen te noemen van "imperiale" presidenten als Lyndon Johnson en Richard Nixon.

Hun optreden heeft in elk geval tot resultaat gehad dat men met nog meer belangstelling dan voorheen de hoofdstukken is gaan bestuderen die Tocqueville aan de uitvoerende macht wijdde. Wanneer men deze met onze moderne ogen leest, zijn daar allereerste boeiende beweringen in te ontdekken, welke weinig van hun geldigheid lijken te hebben verloren (8). Volgens Tocqueville werden bijvoorbeeld de risico's van het Amerikaanse electorale systeem groter naarmate de macht van de president toenam. Vooral wanneer een zittende president zich her-

kiesbaar stelde. Zo'n president zou reeds lange tijd voordat de verkiezingen plaatsvonden aan niets anders denken dan aan zijn herverkiezing. Staatszaken zou hij veronachtzamen. Aan beleid kwam hij niet meer toe aangezien hij zich uitsluitend concentreerde op de goede methode om bij de kiezers in het gevlij te komen en te blijven. Ook het electoraat zou in een staat van nervositeit geraken die de republiek schade toebracht. Daarom noemde Tocqueville de verkiezings-tijd "une époque de crise nationale". Deze constatering heeft nog niets aan kracht ingeboet, zeker niet nu de campagne voor het presidentschap al begint op het moment dat de nieuwe president nog nauwelijks is geïnstalleerd. En ongetwijfeld is het waar dat, mede onder de invloed van de televisie en als gevolg van de talrijke voorverkiezingen de Amerikaanse republiek in die staat van koortsachtige opwindning geraakt, waarover men zich ook nu nog kan verbazen, en die de Amerikanen zelf er langzaam toe heeft gebracht op maatregelen te broeden teneinde de verkiezingsstrijd te beperken tot het jaar waarin de campagne ook werkelijk plaatsvindt. Of zij zich veel zullen aantrekken van Tocquevilles advies een president voor maar één termijn te kiezen is een tweede.

De wijze waarop een Amerikaanse president zijn macht uitoefent is voor ons uiteraard van belang omdat hij in niet geringe mate ook het lot van niet-Amerikanen bepaalt. Ik doe een open deur open wanneer ik opmerk dat Amerika sinds de tijd van Huizinga tot een supermogendheid is uitgegroeid. En naar alle waarschijnlijkheid vertel ik evenmin iets nieuws wanneer ik daaraan toevoeg dat de aandachtige lezer van *De la démocratie* reeds van Tocqueville had kunnen begrijpen dat Amerika - en Rusland! - zich als zodanig zou laten gelden. Toch memoreer ik zijn voorspellingen omdat ze zelfs 150 jaar later frappant genoeg blijven.

Aan het einde gekomen van zijn eerste boek hult hij zich in de mantel van de profeet. Hij zegt: "Er zijn tegenwoordig twee grote volken op de aarde, die vertrekkend vanuit verschillende standpunten eenzelfde doel zullen bereiken: het zijn de Russen en de Amerikanen. Beide zijn in de schaduw

groot geworden. Terwijl de blik van de mensheid zich op andere zaken richtte, hebben zij plotse-ling de eerste plaats in de rang der volken in- genomen. En de wereld heeft praktisch even snel van hun geboorte gehoord als van hun grootheid". Tocqueville wijst er vervolgens op dat beide nog lang niet aan het eindpunt van hun groei zijn ge- komen en dat, waar andere naties op hun grenzen stuitten, deze twee grote mogendheden "d'un pas aisé et rapide" verder en verder expanderen. De Amerikanen lieten daarbij het individu alle vrij- heid om zich te ontplooien, de Russen daarentegen concentreerden alle macht in de handen van één man. "L'un a pour principal moyen d'action la liberté, l'autre la servitude". En dan die ma- jestueuze slotzin: "Leur point de départ est différent, leur voies sont diverses; néanmoins chacun d'eux semble appelé par un dessein secret de la Providence à tenir un jour dans ses mains les destinées de la moitié du monde" (9).

Deze woorden zijn onder invloed van de ons wel bekende Koude Oorlog vele malen geciteerd. In de Verenigde Staten werd de zinsnede: "L'un a pour principal moyen d'action la liberté, l'autre la servitude" bijna gevleugeld. Te pas en te onpas nam men ze in de mond, en zo men wil kan men de vertaling ervan zien in het manicheïsme dat uit de Truman-doctrine spreekt. Meteen wil ik hieraan toevoegen dat Tocqueville even goed in stelling werd gebracht door de critici van Amerika. In zekere zin deed Huizinga dat al. En hij was bij lange na niet de enige. Misschien was hij wel een van de weinigen die reeds in 1918 opmerkte - bij alle bezwaar dat in zijn werk tegen de Amerikaanse maatschappij doorklinkt - dat het chauvinisme in de VS getemperd werd door een scherpe kritische zin. "Er is geen misstand in de Amerikaanse maatschappij", zo stelde hij vast, "die niet door de Amerikanen zelf het eerst en het felst is aangeklaagd, met zelfverloochening tot aan het martelaarschap" (10). Deze observatie kan zonder veel moeite in verband worden gebracht met Tocqueville. Want bijna tezelfdertijd dat Tocqueville werd geciteerd ter ondersteuning van Amerika's internationale optreden, zien wij hoe anderen in Amerika zijn boek gebruiken om hun

maatschappij mee te tuchtigen.

Vooral in de jaren vijftig was er door allerlei oorzaken sprake van een herontdekking van Tocqueville. Was hij tot diep in de negentiende eeuw zowat verplichte lectuur geweest op bijna iedere Amerikaanse school (wegens zijn schijnbare enthousiasme voor Amerika's instellingen), tussen 1880 en 1940 raakte hij in vergetelheid. Maar door de omstandigheden van daarna zou hij opnieuw worden afgestoft, en zelfs met zoveel hartstocht dat er iets ontstond dat op een heuse Tocqueville-hausse duidde. Tot die omstandigheden zou men de centralisatie van het bestuur kunnen rekenen. Daartoe zou men ook het feit kunnen rekenen dat Amerika ten gevolge van de Tweede Wereldoorlog "was catapulted into the heart of world politics". Bovenal echter was het de consumptie- of massamaatschappij van na 1945 die Tocqueville opnieuw actueel zou maken. De vervlakking en nivellering waarover Huizinga te onzent reeds zijn licht had laten schijnen, werden nu ook in de VS "hot topics".

De eens zo bewonderenswaardige democraat van Tocqueville verscheen nu opeens in de gedaante van de meelijwekkende Organization Man, de Man in the Grey Flannel Suit of in die van de Other-directed Personality, door David Riesman en de zijnen blootgelegd. De Tocqueville die ter staving van de argumenten van deze en andere sociologen werd aangehaald was de ziener die ervoor had gewaarschuwd dat de Amerikanen zich al te graag aan het materiële verlustigden, en dat ook in deze democratie vrijheid gemakkelijk kon worden ingeruild voor gelijkheid. Het was een sombere, pessimistische Tocqueville, die van het in 1840 verschenen tweede deel van *De la démocratie*, die de overhand kreeg boven de meer optimistische uit 1835. Deze tweede Tocqueville schreef bijvoorbeeld: "On ne saurait rien concevoir de si petit, de si terne, de si rempli de misérables intérêts, de si anti-poétique, en un mot, que la vie d'un homme aux Etats-Unis" (11).

Verloren temidden van de massa vormde de homo Americanus samen met zijn soortgenoten ook volgens de moderne sociologen een Lonely Crowd, een in zijn

conformisme en kleinheid beklagenswaardig sujet, de passievolle consument van een verwerpelijke massacultuur, hem door de televisie aangereikt. De sociologen van de jaren vijftig voerden hem tot in het kleinste detail van zijn geestelijke armoede temidden van stoffelijke rijkdom ten tonele. Maar toch niet in de eerste plaats, zo lijkt het, omdat zij daar een kil soort genoeg in schepten, alswel omdat zij deze homo Americanus een schrobbering wensten te geven in de hoop hem van een betere kwaliteit te maken.

Er was nog een andere reden waarom Tocqueville juist in de jaren vijftig opgang maakte in Amerika. In deze jaren immers verscheen senator Joseph McCarthy aan het firmament van de Amerikaanse politiek. Van 1950 tot 1955 zouden hij en talloze miniatuur-McCarthy's de Verenigde Staten in een ware worggreep houden. De gehele Amerikaanse maatschappij werd door hun aantijgingen verziekt. Al wat naar non-conformisme zweemde ging al gauw communisme heten, of werd in elk geval als "un-American" bestempeld. Volgens een geliefkoosde interpretatie was het McCarthyisme een regelrechte opstand van de horden tegen politieke en sociale elites. Hoewel daar tegenwoordig aan wordt getwijfeld en historici nu beweren dat het bepaalde elites zelf waren die het McCarthyisme misbruikten, kan iedereen het er wel over eens zijn dat sommige gedeelten van *De la démocratie* op deze periode leken toegesneden. De Great Fear en het sociale en intellectuele conformisme van de jaren vijftig brachten en brengen in herinnering wat Tocqueville had geschreven over de grenzen van de vrijheid in de Verenigde Staten, en over de tirannie die de meerderheid mogelijkerwijze over het individu kan uitoefenen. Hij betoogde ergens: "Wat mij het meest in de Verenigde Staten tegenstaat is niet de extreme vrijheid die er heerst, maar de geringe mate van bescherming tegen de tirannie" (12). Oppervlakkig gezien zou men volgens Tocqueville kunnen denken dat er in Amerika een absolute vrijheid van meningsuiting bestond. Maar tijdens zijn verblijf aldaar was hij tot de conclusie gekomen dat dat niet zo was: "En Amérique, la majorité trace un cercle formidable autour de la pensée. Au dedans de ces limites, l'écrivain est libre, mais malheur s'il

ose en sortir. Ce n'est pas qu'il ait à craindre un auto-da-fé; mais il est en butte à des dégoûts de tous genres et des persécutions de tous les jours" (13).

Die "cercle formidable autour de la pensée" scheen in de periode McCarthy alleen nog maar kleiner te worden. Weliswaar belandden er geen Amerikaanse schrijvers op de brandstapel, maar menigeen die er volgens de geldende normen verdachte denkbeelden op nahield, werd het slachtoffer van maatschappelijk ostracisme. Het openbare debat in Amerika werd gesmoord, zeker waar het de buitenlandse politiek betrof; de vrijheden van het individu beknot.

Nauwelijks hadden McCarthy en het McCarthyisme halverwege de jaren vijftig de geest gegeven, of een ander probleem diende zich aan in de Verenigde Staten. Sinds de Tweede Wereldoorlog waren de Amerikaanse zwarten niet langer onzichtbaar. Over de rassenkwestie werd volop gedebatteerd. De absolute segregatie die nog in het Zuiden heerste, vormde een dankbare bron van aanhoudende kritiek op de nieuwe wereldmogendheid, die beweerde de democratie te belichamen. Hoe vielen Amerikaanse idealen van vrijheid en gelijkheid te rijmen met de ondergeschikte en verdrukte positie waarin verreweg de meeste zwarten in de Verenigde Staten verkeerden? De kwestie lag dermate gevoelig in de politiek dat noch de Democraten noch de Republikeinen zich volledig voor integratie durfden uit te spreken. Ten slotte zou het Amerikaanse hooggerechtshof in 1954 de stoot tot de zogenoemde Tweede Reconstructie geven door middel van een verbod op rassenscheiding in het openbaar onderwijs. De opheffing van het systeem van apartheid kreeg pas zijn beslag nadat Amerika en de wereld waren opgeschrikt door heftige rassenonlusten. En nog steeds lijkt de rassenkwestie als een "dolk in het hart van Amerika" te priemen, zoals John F. Kennedy het in 1963 uitdrukte. Velen in Amerika veronderstelden dat met de doorvoering van de wetten op de burgerrechten in 1964 en 1965 eens te meer was bewezen dat de Amerikaanse democratie haar idealen ook werkelijk in de praktijk kon brengen. De werkelijkheid van daarna leerde echter wel anders. Terwijl in het Zuiden de apartheid verdween

leek daarvoor in de plaats een nieuw soort apartheid, een *de facto* apartheid in de gettos van de grote steden in het Noorden en Westen van de natie te ontstaan.

Wat heeft dit alles met Tocqueville te maken? In de eerste plaats kan men erop wijzen dat hij in zijn *De la démocratie* belangrijke hoofdstukken wijdde aan de positie van de zwarten in Amerika, in combinatie met die van de Indianen. Dat zijn zelfs nu nog dramatische bladzijden, waarin hij bijvoorbeeld schreef dat terwijl alle aandacht zich concentreerde op de slavernij in het Zuiden, de positie van de vrijgemaakte negers in het Noorden weinig beter was. Sterker nog: daar waar blanken en zwarten in vrijheid met elkaar verkeerden, had het er volgens hem alle schijn van dat de toestand van de neger alleen maar ellendiger werd. Weliswaar bestonden er geen wetten die de twee rassen van elkaar gescheiden hielden; desondanks sprong in het oog dat een eventuele afschaffing van de slavernij niet tegelijk de afschaffing van de rassenkwestie betekende. Zijn beschouwing over de situatie van de zwarten in het Noorden besloot hij met de zinsnede: "Ainsi le nègre est libre, mais il ne peut partager ni les droits, ni les plaisirs, ni les travaux, ni les douleurs, ni même le tombeau de celui dont il a été déclaré l'égal; il ne saurait se rencontrer nulle part avec lui, ni dans la vie ni dans la mort" (14). De rassenkwestie was kortom nog veel gecompliceerder dan ze leek en het is juist deze complexiteit welke haar nog steeds een klassiek en prangend Amerikaans probleem maakt.

In de tweede plaats wil ik er op wijzen dat de rol van het hooggerechtshof in het emancipatieproces van de Amerikaanse zwarten niet beperkt bleef tot een eenmalig optreden in 1954. Onder leiding van Chief Justice Earl Warren zouden de rechters zich ook aan andere fronten sterk maken voor het gelijkheidsbeginsel zoals dat in de grondwet was vastgelegd. Het hof deed bijvoorbeeld vergaande uitspraken inzake kwesties die de politieke vertegenwoordiging betroffen en de behandeling van arrestanten. Steeds was het leidende beginsel de gelijkheid van allen voor de wet. Maar het zou toch vooral de rassenkwestie zijn die de rechters preoccup-

peerde. Vanaf 1954 zetten zij zich actief in voor de emancipatie van de zwarten, aanvankelijk zelf het initiatief nemend, later, in de jaren zestig, ter ondersteuning van de wetten die de federale regering uitvaardigde.

Door zijn activisme werd het hof het voorwerp van felle kritiek. Sommigen betoogden dat het hooggerechtshof een ondemocratisch instituut vormde - immers niet gekozen door de meerderheid maar voor het leven benoemd door de president - en dat de arresten die het uitvaardigde op grond daarvan niet behoeften te worden gehoorzaamd. Anderen beweerden dat de rechters juist geheel handelden in de geest van de Founding Fathers, de opstellers van de grondwet, aangezien het Supreme Court in het leven was geroepen met de uitdrukkelijke bedoeling de rechten van het individu te beschermen tegen aantasting ervan door de meerderheid.

Tocqueville zou zich in deze discussie als een vis in het water hebben gevoeld. In *De la démocratie* besteedde hij veel aandacht aan de plaats en functie van de federale rechtbanken, met name die van het Hooggerechtshof (15). Geen ander volk had de rechterlijke macht zulke grote bevoegdheden gegeven als de Amerikanen, meende hij. Wat hem betrof viel dat toe te juichen. Pogingen om ook de rechters door het volk te laten kiezen, achtte hij onheilspellend. Op die manier zouden de laatste waarborgen voor de vrijheid van het individu worden weggenomen. Op de rechters van het hooggerechtshof rustte een zware taak. Zij waren het die het laatste woord hadden inzake de interpretatie van de grondwet, zij dienden de staten te beschermen tegen het federale gezag, en het federale gezag tegen de staten, de wetgevende macht tegen de uitvoerende, het algemeen belang tegen de particuliere belangen en last but not least het individu tegen de meerderheid. De leden van het hooggerechtshof moesten daarom niet slechts lieden van onbesproken gedrag en groot intellect zijn, maar bovenal, zoals Tocqueville schreef, staatslieden. Immers, "leur pouvoir est immense; mais c'est un pouvoir d'opinion". Alleen tactvolle staatslieden in rechtersgewaad zouden weten wanneer zij de publieke opinie dienden

te volgen en wanneer zij deze, ter behartiging van hogere doeleinden, konden of moesten trotseren. De Amerikaanse republiek liep naar zijn mening geen onmiddellijk gevaar door presidenten die faalden of een wetgevende macht die dwaalde, maar wel dreigde onheil indien de rechters van het Supreme Court de willige werktuigen van de meerderheid werden of die meerderheid juist voortdurend irriteerden. Het Hof van Earl Warren zou hem niet hebben teleurgesteld, en naar alle waarschijnlijkheid zou het hem ook een gevoel van innige voldoening hebben geschonken dat uitgerkend het Supreme Court - "the straw that broke the camel's back" - in *United States v. Nixon* (1974) een corrupte president tot aftreden dwong.

Zoals ik reeds eerder opmerkte hield de groei van de presidentiële macht direct verband met Amerika's groei tot wereldmogendheid. Naar aanleiding daarvan zou ik onze held nog eenmaal als getuigdeskundige willen binnenroepen. Ten tijde van Tocqueville was er van een Amerikaanse diplomatie nog nauwelijks sprake. Des te opmerkelijker zijn zijn uitspraken over de problemen die een democratie, met de Amerikaanse als voorbeeld, zou ondervinden wanneer zij het hoofd moest bieden aan een zich voortslepende oorlog. De democratie mocht dan de meest geschikte staatsvorm zijn in vrede en voorspoed (16), tijdens een crisissituatie leek dat veel minder het geval. Anderen na hem hebben gewezen op Amerika's voorliefde voor "splendid little wars". Langdurige conflicten waarbij de Verenigde Staten betrokken raken veroorzaken daarentegen dikwijls diepe onvrede in het binnenland. Amerika schrikt niet terug voor de rol van politiemans in de wereld, maar het orde op zaken stellen dient kort en, indien noodzakelijk, hevig te zijn. Zo niet, dan rijst al gauw onvrede en ontstaan scherpe interne tegenstellingen. Men denke in dit verband bijvoorbeeld aan de oorlogen die over Korea en Vietnam werden uitgevochten of aan het enthousiasme dat de overwinning in Grenada nog onlangs in Amerika teweegbracht. Tocqueville zou het allemaal niet hebben verbaasd, noch zijn bewonderaars: "La politique extérieure n'exige l'usage de presque aucune des qualités qui sont propres à la démocratie, et

commande au contraire le développement de presque toutes celles qui lui manquent", schreef hij (17). En gelet op de problematische wijze waarop buitenlandse politiek nog steeds gemaakt wordt in de Verenigde Staten, neigt men er allicht toe hem hier een vooruitziende blik toe te kennen.

Toch is het ook geen lastige opgave om aan te geven dat zelfs Tocqueville zijn tekortkomingen en vooroordelen had. Zelf ben ik bijvoorbeeld verbaasd in een van zijn noten te lezen dat hij een wel heel lage dunk had van de grote steden in Amerika, of om het preciezer te zeggen: van "le bas peuple" dat daar volgens Tocqueville steeds talrijker werd (18). De toekomst van de Amerikaanse republiek achtte hij onzeker, tenzij er legers kwamen met de speciale taak de stedelijke opstandige massa te onderdrukken. Dat lage volk bestond uit pas uit Europa gearriveerde immigranten die door het onfortuin de Oude Wereld voor de Nieuwe hadden verruild. Uit zijn woorden kan worden opgemaakt dat Tocqueville heel wat minder compassie voor hén gevoelde dan voor de negers en de Indianen.

Valt hij hier als aristocraat *malgré lui* door de mand? Een dergelijke opmerking drukt ons hoe dan ook met de neus op het feit dat zijn visie op Amerika een heel bijzondere was. Wie of wat bedoelde hij eigenlijk met "les Américains" in zijn boek? Steeds doet hij het voorkomen alsof er in zijn tijd zoiets bestond als een echte, homogene Amerikaanse bevolkingsgroep, waarvan de nieuwkomers zouden worden uitgesloten. Die pasten immers niet in het beeld van de tegelijk avontuurlijke en conservatieve Amerikaanse democraat, waarover hij zo gaarne theoretiseerde. Misschien moeten wij nog een stap verder gaan, namelijk beweren dat de Amerikaan die uit zijn boek naar voren treedt niet een door de geschiedenis en door de concrete werkelijkheid bepaalde Amerikaan is, maar veeleer een abstrahering daarvan, een door Tocqueville geconstrueerd archetype is.

Het was Tocqueville inderdaad slechts zijdelings begonnen om de beschrijving van een concrete werkelijkheid. Vóór hem hadden al honderden Franse

reizigers en talrijke andere Europeanen verslag uitgebracht van hun ervaringen in de Nieuwe Wereld. En na hem zouden er nog vele volgen die, al waren ze maar luttele weken in Amerika geweest, hun boodschap over dat land kwijt wilden. Zeker, Tocqueville had samen met zijn vriend Gustave de Beaumont ook gedurende negen maanden (1831-1832) door de Amerikaanse republiek gereisd. Hij had er intens gekeken, en in tweeëntwintig notitieboeken bovendien de gesprekken opgetekend die hij daar gevoerd had. Met deze informatie gewapend ging hij terug naar Frankrijk. Maar niet om het zoveelste reisboek aan de reeds bestaande toe te voegen. Wat hij wel probeerde was om met behulp van het Amerikaanse voorbeeld de toekomst van Europa te doorgronden. Tocqueville beseftte te midden van de ruïnes van het verleden te leven. Het tijdperk van de aristocratie liep ten einde, de democratie won onweerstaanbaar terrein. De komst daarvan vervulde hem, zoals hij in zijn inleiding schreef, met "une sorte de terreur religieuse". De democratie was echter niet te keren. Wie zich ertegen verzette verzette zich volgens hem tegen Gods wilsbeschikking. Tot verzet riep *De la démocratie* dan ook niet op. Maar tegelijkertijd keerde Tocqueville zich hartstochtelijk tegen de deterministen, tegen de predikers van het fatalisme, tegen hen kortom die de vrijheid van de mens gering schatten.

Inderdaad was er ook volgens Tocqueville die éne grote onvermijdelijkheid: de opmars van de democratie en de verspreiding ervan over de gehele beschaafde wereld. Rond de menselijke vrijheid was "un cercle fatale" getrokken, schreef hij. De mens kon niet alles willen en alles doen. Maar binnen die cirkel was hij wel degelijk in staat het lot in eigen hand te nemen en de loop der dingen te beïnvloeden. En om dat te beklemtonen schreef hij zijn boek. Hij verkoos Amerika als studieobject aangezien de democratie er reeds haar uiterste grenzen had bereikt. Amerika was de wereld van morgen - in de schaduw ervan (om Huizinga nog eens te citeren) leefde men ook in Europa. Daarom was het noodzakelijk het Amerikaanse experiment grondig te bestuderen en te analyseren. Want wie Amerika kende, kende in zekere zin

het toekomstige Europa. De nieuwe democratische orde was naar zijn mening zo zonder enig precedent dat bestudering van de geschiedenis weinig resultaat kon opleveren. Men diende in plaats daarvan in de toekomst, dus naar Amerika te kijken. Hetgeen in Amerika gebeurde behoefde echter Europa niet noodzakelijkerwijze te overkomen. Er waren volgens hem mogelijkheden tot bijsturing van sociale en politieke ontwikkelingen, zolang men zich maar niet willoos met de stroom liet meedrijven.

Met een karakteristieke stilistische wending tovert Huizinga ons een Tocqueville voor "mijmerend, met half geloken ogen" (19). Mij dunkt dat weinigen hun ogen zo voortdurend hebben opengehouden als Tocqueville. De opbouw van zijn boek doet denken aan een fuga van Bach. Het betoog dat hij houdt is methodisch en verloopt volgens strenge lijnen. Maar wanneer hij zelf vermoedt al te abstract te worden komt hij met een verrassend tastbare en artistieke beschrijving van de Amerikaanse samenleving of met levendige voorbeelden over de werking van de democratie. Laten wij wel wezen: het is niet in de laatste plaats die methodische constructie, dat schitterende proza waardoor wij telkens naar Tocqueville teruggrijpen. Pascal was zijn grote voorbeeld, maar evengoed Montaigne en Descartes. Hij had al de grote filosofen grondig bestudeerd. Hij rustte niet voor hij het juiste woord op de juiste plaats had staan en elke gedachte die bij hem opkwam tot in haar verste consequenties had uitgewerkt. Tocqueville was een filosoof, een moralist, wellicht een socioloog en zeker een politicoloog. "Il faut une science politique nouvelle à un monde tout nouveau", schreef hij in de inleiding van zijn boek (20). En daarop kwam hij telkens terug. Alleen met behulp van deze *science politique* kon de nieuwe wereld van de democratie de vrijheid van de mens garanderen en het beste in hem naar boven brengen. Bestudering van de Amerikaanse republiek leverde vele lessen op. Daartoe behoorden bijvoorbeeld het federalistische stelsel en de decentralisatie van het bestuur, beide *self-government* bevorderend; de matigende invloed van de vele rechtsgeleerden die in het bestuur belangrijke posten bekleedden; de godsdienst die de gehele samenleving - dankzij

de tegelijk geldende scheiding van kerk en staat - moraliseerde en de zeden verzachtte; de participatie van praktisch alle Amerikanen in het openbare leven door middel van de ontelbare organisaties en verenigingen welke voor elk denkbaar doel werden opgericht; de vrijheid van drukpers waardoor deelneming aan dat openbare leven vergemakkelijkt werd; en de uitstekende inrichting van het openbaar onderwijs, dat bij de meesten voor voldoende ontwikkeling en kennis van zaken zorgde om daardoor als volwaardige burgers in de maatschappij te functioneren.

Tocqueville zei zich neutraal tegenover Amerika te willen opstellen. Naar zijn overtuiging was daar veel goeds te vinden, zoals men er ook heel wat kon ontdekken dat sterke afkeuring verdiende. Amerika was in menig opzicht een uitzonderlijke natie, onder andere door zijn gunstige ligging en de enorme rijkdom van zijn natuurlijke hulpbronnen. Men kon zich er niet mee tevreden stellen slechts op die uitzonderlijkheid te wijzen en vervolgens in Europa zijn eigen weg te gaan. Waarom geen gebruik maken van het Amerikaanse voorbeeld en van de politieke wetenschap die daar in praktijk werd gebracht? Was het de Voorzienigheid die het Amerikaanse continent zolang verborgen had gehouden dat het kon worden ontdekt op een ogenblik dat de beschaving in Europa genoegzaam was voortgeschreden om van de Nieuwe Wereld meteen een democratie te maken? En was het wellicht dezelfde Voorzienigheid die de Amerikaanse republiek vervolgens aan Europa onthulde teneinde met behulp ervan in de eigen toekomst te kunnen blikken? Tocqueville was daarvan overtuigd. Gedreven door de beklemming die hij omtrent de toekomst voelde, schreef hij zijn boek, om niet slechts zijn tijdgenoten maar ook de volgende generaties te beïnvloeden. Dat boek is heel wat meer dan een grabbelton vol aperçues en observaties over Amerika, het toont ons een gedreven, methodische, lucide geest.

Voorbeeldig en relevant is hij in dit opzicht stellig. Maar het bijzondere van Tocqueville lijkt mij uiteindelijk toch dat iedere generatie een nieuwe dimensie in zijn werk kan ontdekken. Soms heeft het er zelfs de schijn van dat *De la démocratie en*

Amérique De la démocratie en Hollande zou kunnen heten, en dan met name het laatste gedeelte van zijn tweede boek waar hij probeert uit te leggen "Welk soort despotisme (over de benaming "despotisme" was hij niet tevreden) democratische staten moeten vrezen". Hij begon met uiteen te zetten dat vrijheid en gelijkheid twee verschillende categorieën zijn en dat in een samenleving waar gelijkheid tot hoogste goed wordt verheven de vrijheid gemakkelijk en geruisloos kan verdwijnen. Indien iedereen zich de gelijke van iedereen waant, ook in intellectueel opzicht, zal van erkenning van enige autoriteit geen sprake meer zijn. Of het moest zijn de erkenning van de staat, immers de optelsom van alle gelijke individuen bij elkaar.

Tocqueville probeerde te voorvoelen hoe zo'n almachtige, bureaucratische staat, die de gelijkheid van allen aan allen garandeert, er uit zal zien en hoe hij werkzaam zal zijn. "Il est absolu, détaillé, régulier, prévoyant et doux", schrijft hij en hij zou hem met een vaderlijke macht willen vergelijken indien het doel er van zou zijn tot volwassenheid op te voeden. Maar het tegendeel is het geval, de democratische despoot infantiliseert zijn burgers. Hij spant zich in voor het geluk van zijn onderdanen maar wil ook de enige zijn die dat doet en zo zal hij er gemakkelijk toe komen het leven van de mens tot in het kleinste detail te regelen en in al zijn behoeften te voorzien. Teneinde zo efficiënt mogelijk te verzorgen zal hij de gehele maatschappij bedekken met een netwerk van ingewikkelde, minutieuze en uniforme reglementen, allemaal nog steeds voor de burgers hun eigen bestwil. Tocqueville zocht naar het juiste woord om deze schijnbaar goedertieren despoot mee te karakteriseren. Maar één woord volstond niet en daarom stapelde hij een aantal werkwoorden op elkaar, een voor hem ongebruikelijke stijlfiguur: "Il ne détruit point, il empêche de naître; il ne tyrannise point, il gêne, il comprime, il énerve, il éteint, il hébète, et il réduit enfin chaque nation à n'être plus qu'un troupeau d'animaux timides et industriels, dont le gouvernement est le berger" (21).

Een kudde timide en nijvere dieren? Voorzag Tocqueville de verzorgingsstaat? Zouden de critici daarvan bij hem terecht kunnen om hun gelijk te krijgen? Het gevaar dreigt dan dat er tenslotte slechts een leeg omhulsel van Tocqueville overblijft aan wie vele ideologen zich hebben tegoed gedaan. Liever kom ik dan toch weer terug op de Tocqueville, die ik zoëven signaleerde, namelijk degene die zijn vrouwen stelt in de menselijke rede en die er steeds op hamert dat "pour être honnêtes et prospères, il suffit encore aux nations démocratiques de le vouloir" (22), met dien verstande dat willen volgens hem ten nauwste samenhang met weten, en dat sommigen nu eenmaal meer weten, door te denken, dan anderen, Tocqueville wist van zichzelf tot die weinige denkers te behoren. En wij dienen dat ook te weten.

Noten

- Nb. Ik heb gebruik gemaakt van de volgende editie:
A. de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique* (hier-na DA), waarvan het eerste deel in 1835 verscheen bij Louis Hauman et Co. te Brussel, en het tweede in 1840 eveneens te Brussel bij Meline, Cans et Co. Beide delen bestaan weer uit twee boeken.
1. DA, I (1), XXXII-XXXIII.
  2. J. Huizinga, *Mensch en menigte in Amerika*, Haarlem, 1918, p. 56.
  3. DA, II (1), pp. 248-254.
  4. Zie bijvoorbeeld R. Nisbet, "Many Tocquevilles", *The American Scholar* 46 (1976-77), pp. 59-75.
  5. Huizinga, o.c., pp. 114-115.
  6. DA, I (1), pp. 270-276.
  7. DA, I (1), p. 213.
  8. Zie hiervoor vooral DA, I (1), pp. 230-237.
  9. DA, I (2), pp. 490-491.
  10. Huizinga, o.c., p. 159.
  11. DA, II (1), p. 118.
  12. DA, I (2), p. 167.
  13. DA, I (2), p. 173.
  14. DA, I (2), p. 354.
  15. DA, I (1), pp. 259-263.
  16. DA, II (2), pp. 190-199.
  17. DA, I (2), p. 119.

18. DA, I (2), p. 222 noot 1.
19. Huizinga, o.c., p. 55.
20. DA, I (1), XIV.
21. DA, II (2), pp. 249-250.
22. DA, II (2), p. 274.
23. Twee uitnemende boeken over het ontstaan van Tocquevilles werk zijn: G.W. Pierson, *Tocqueville and Beaumont in America* (1938), pb. ed. New York 1959; en J.T. Schleifer, *The making of Tocqueville's Democracy in America*, Chapel Hill 1980, dat een zeer uitvoerig literatuuroverzicht bevat.